

Černý, Ervín

Vztah zaniklých plužin k rozloze lesů na Dražanské vrchovině v období vrcholného feudalismu

Archaeologia historica. 1983, vol. 8, iss. [1], pp. 423-432

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139471>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Vztah zaniklých plužin k rozloze lesů na Dražanské vrchovině v období vrcholného feudalismu

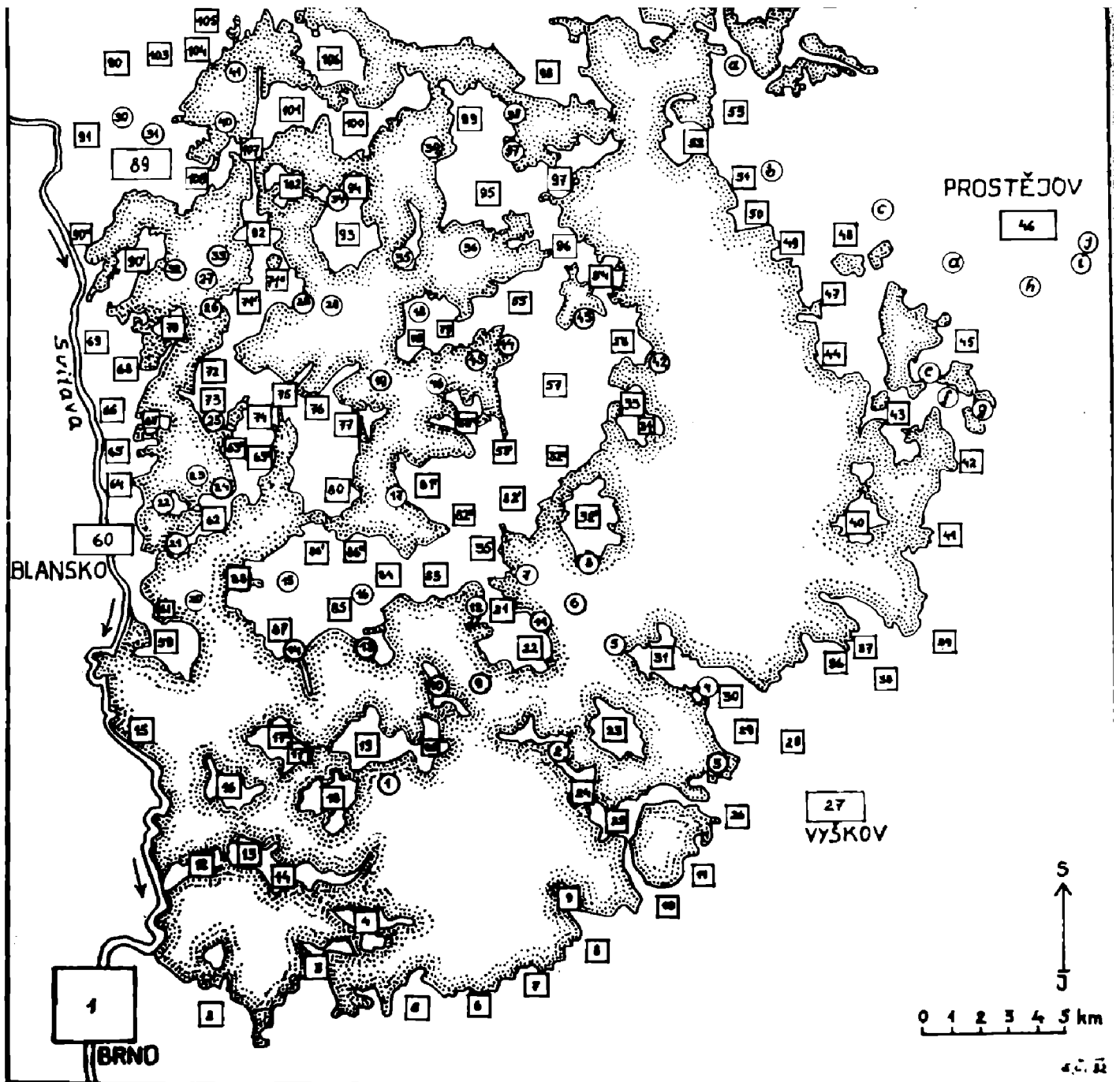
ERVÍN ČERNÝ

V době před velkou kolonizací byla Dražanská vrchovina většinou pokryta lesy a sídelní síť byla velmi řídká. Nejčasnější údaj je o Blansku z r. 1131, ale podle pojmenování, půdorysu, kostela a leckdy i podle pozdějšího významu osady lze předpokládat, že ve 12. století — ne-li o něco dříve — existovaly osady (vesměs silniční návěsovky), jako kupř. Jedovnice, Ostrov, Dražany, Protivanov, Rychtářov, Studnice. Teprve v době velké kolonizace, prováděné ze starších sídelních oblastí moravských a částečně cizím obyvatelstvem ze Švábska a Bavorska, došlo k velmi hustému osídlení, jemuž padla za oběť většina lesů ve vyšších polohách námi zkoumaného regionu Dražanské vrchoviny. Při tom značně široký věnec svažitého úbočí dražanského masivu zůstal — až na několik výjimek — kolonizačně netknutý a pokrytý souvislým pásmem lesů (obr. 1).

Ve století 14., zejména však v 15. a částečně i v první polovině 16. století došlo z řady příčin k zániku mnohých osad. Jestliže v době osídlovacího maxima bylo v našem regionu 118 osad, pak koncem poloviny 16. století zbylo následkem pustnutí jen 70 osad. Quocient pustnutí je velice vysoký a činí 40,67 procenta.

S osadami zanikaly i jejich plužiny. Povrchovým průzkumem jsme zjistili, že:

- A. 13 plužin bylo **zcela** znovu pokryto lesem, a lze proto u nich na základě dochovaných stop dosti přesně určit složení jednotlivých plužin, jejich tvar i jejich velikost.
- B. 9 plužin bylo lesem pokryto jen **zčásti**, zatím co zbývající část plužin zaniklých osad si ke své vlastní plužině přivtělily okolní nadále existující vesnice nebo jejich vrchnost. V návaznosti na lesem pokrytou plužinu lze v těchto devíti případech interpolací určit zbývající část, přivtělenou k plužině sousední, dodnes existující osady. Mnohdy je interpolační metoda usnadněna charakterem terénu; vodoteče, terénní deprese, údolí, hrany svahů mohou reprezentovat hranice dnes obdělávané části středověké plužiny.
- C. U 3 zaniklých osad přecházejí plužiny vzájemně jedna v druhou, aniž bychom byli schopni určit hranice mezi nimi.
- D. U 2 zaniklých osad se nezachovaly v okolním lesním terénu stopy po zaniklé plužině, ačkoliv u nich musíme existenci plužiny předpokládat.
- E. U dalších 13 plužin známe jen část pokrytou lesem, avšak zbývající část, zaujatou dnešní plužinou, nelze interpolační metodou určit.
- F. U dvou zaniklých osad (z nichž u jedné je existence dosud problematická) známe jen část plužiny, zatím co zbývající část je třeba určit dalším povrchovým průzkumem.

Obr. 1. Mapa zkoumaného regionu Drahanenské vrchoviny ze současné doby s vyznačením lesních ploch (lemovaných tečkovaným pásem), s vyznačením dnešních osad (ve čtvercích s číslem) a zaniklých středověkých osad (v kroužku s číslem).

Dnešní osady (ve čtvercích): 1. Brno, 2. Líšeň, 3. Horákov-Mokrá, 4. Hostěnice, 5. Pozořice, 6. Viničné Šumice, 7. Vážany, 8. Habrovany, 9. Olšany, 10. Nemojany, 11. Luleč, 12. Řícmanice, 13. Kanice, 14. Ochoz, 15. Adamov, 16. Babice, 17. Křtiny, 17". Habrůvka, 18. Březina, 19. Bukovina, 20. Bukovinka, 21. Podomí, 22. Ruprechtov, 23. Ježkovice, 24. Račice, 25. Pístovice, 26. Drnovice, 27. Vyškov, 28. Dědice, 29. Opatovice, 30. Lhota, 31. Rychtářov, 32. Studnice, 33. Nové Sady, 34. Březina (o. Vyškov), 35. Krásensko, 36. Radslavice, 37. Zelená Hora, 38. Pustiměř, 39. Drysice, 40. Podivice, 41. Ondratice, 42. Otaslavice, 43. Myslejovice, 44. Prostějovičky, 45. Určice, 46. Prostějov, 47. Krumstín, 48. Plumlov, 49. Zárovce-Soběsuky, 50. Hamry, 51. Vícov, 52. Stínava, 53. Ptení, 54. Bousín, 55. Niva (Hartmanice), 56. Drahaný, 57. Otínoves, 58. Rozstání, 58". Baldovec, 59. Olomoučany, 60. Blansko, 61. Klepáčov, 62. Těchov, 63. Suchdol, 63". Veselice, 64. Horní Lhota, 65. Ráječko, 66. Rájec, 67. Karolín, 68. Holešín, 69. Doubravice, 70. Kuničky, 71. Němčice, 71". Ludíkov, 72. Zďár, 73. Petrovice, 74. Vavřinec, 75. Sloup, 76. Sošůvka, 77. Holštejn, 78. Housko, 79. Molenburk, 80. Lipovec, 82' Kulířov, 82". Marianín, 83. Senetářov, 84. Kotvrdovice, 85. Jedovnice, 86'. Vilémovice, 86". Kra-

G. U 7 zaniklých osad se plužiny nedochovaly, protože byly celé zaujaty dnešními plužinami, od nichž je nelze oddiferencovat.

H. Navíc jsme zjistili u 22 dosud existujících osad, že i u nich došlo k zániku větší nebo menší části jejich vlastní původní plužiny.

Plochu zaniklých plužin jsme měřili následovně: do map s měřítkem 1:10 000 jsme zakreslili námi probádané zaniklé plužiny včetně jejich tratí, úseků a jednotlivých parcel. Planimetrem značky „Kompensations-Polarplanimeter 3005“ jsme změřili celkovou plochu každého územního katastru, rozlohu lesů v každém územním katastru a velikost zaniklé plužiny. Odečtením rozlohy lesa od celkové plochy toho kterého územního katastru jsme získali velikost bezlesé plochy daného územního katastru. Bezlesá plocha zaujímalá jednak plochu dnešní plužiny včetně luk, vodních ploch a komunikací, jednak půdorysnou plochu osady. Vzhledem k značné měnlivosti půdorysných ploch mnohých vesnic v průběhu času, jsme tyto plochy zvláště nevyčleňovali a budeme proto v dalším častěji používat pojmu „bezlesé plochy“, která je samozřejmě větší, než plocha příslušné plužiny.

Po provedeném měření se nám hodnoty ploch zaniklých plužin ve skupině A až H jeví následovně:

ad A. (Celé dochované plužiny u 13 ZSO): 1. Bystřec: 385 ha, 2. neznámá ZSO u Lipovce: 367 ha, 3. Bohdalůvka: 229 ha, 4. Baldov: 180 ha, 5. Svatoňůvka: 170 ha, 6. Vilémov: 161 ha, 7. Schreytern: 119 ha, 8. Valkounov: 92 ha, 9. Lhota Veličina 90 ha, 10. Přivýšina: 80 ha, 11. Holíkov: 64 ha, 12. Ovčinec: 54 ha, 13. Polom: 54 ha.

Celkem **2045 ha**

ad B. (Částečně dochované plužiny s možností interpolace zbývajících částí u 9 osad): 1. Mechlov: 248 ha/interpol.: 7 ha, 2. Housko: 177 ha/109 ha, 3. Hamlíkov: 168 ha/100 ha, 4. Vaňkouš: 166 ha/50 ha, 5. Budkovany: 163 ha/42 ha, 6. Žižlavice: 160 ha/75 ha, 7. půl Podomí: 156 ha/39 ha, 8. Holštejn: 125 ha/70 ha, 9. Hošperk: 71 ha/47 ha.

Celkem **1434 ha/interpol. 539 ha . . . = 1973 ha**

ad C. Plužina ZSO Neradice plus ZSO Bezděčice plus ZSO Češkovice:

Celkem **315 ha/interpol. 106 ha . . . = 421 ha**

ad D. U ZSO Jesence a Bouchence jsme použili průměrné hodnoty vypočítané z plužin ZSO ve skupině A, B, C:

$$\bar{\varnothing} = \frac{2045 + 1973 + 421}{25} = 177,56 \text{ ha}$$

Celkem **355,12 ha**

sová (Rogendorf), 87. Rudice, 88. Lažánky, 89. Boskovice, 90. Bačov, 90'. Újezd u Boskovic, 90". Lhota Rapotina, 91. Chrudichromy, 92. Valchov, 93. Žďárná, 94. Suchý, 95. Protivanov, 96. Repechy, 97. M. Hradisko, 98. Lipová, 99. Buková, 100. Benešov, 101. Okrouhlá, 102. Velenov, 103. Sudice, 104. Vážany, 105. Knlnice, 106. Kořenec, 107. Vratkov, 108. Hrádkov.

Zaniklé středověké osady (v kroužcích): 1. Lhota (u Březlny), 2. Sokolí, 3. Budonice, 4. Lipina, 5. Hrádek, 6. Ovčinec, 7. Schreytern, 8. Mechlov, 9. Vilémov, 10. Bystřec, 11. Hamlíkov, 12. půl Podomí, 13. Budkovany, 14. Típeček, 15. Harbech (Vorbach), 16. Dvorce, 17. Neznámá u Lipovce, 18. Housko, 19. Bohdalůvka, 20. Polom, 21. Žižlavice, 22. Češkovice, 23. Bezděčice, 24. Neradice, 25. Podolí, 26. „Svinovy“, 27. Přivýšina, 28. Lůčka, 29. Gadišina (Radišina), 30. Skalakovská Lhota, 31. Střílinsko, 32. Novošice, 33. Holíkov, 34. Jablonsko, 35. Hošperk (Za Horou), 36. Jesenec, 37. Beňátky, 38. Chmelík, 39. Bouchenec, 40. Lhota Veličina, 41. Mojetín (ek), 42. Valdov (Baldov), 43. Maršín, 44. Vaňkouš, 45. Neznámá u Vaňkouše, 46. Svatoňůvka, 47. Valkounov, 48. Holštejn-městečko.

Zaniklé středověké osady, určené prof. J. Šrotem, ležící při s. v. okraji Dražanské vrchoviny, námi dosud nestudované: a. Bernov, b. Skyhrov, c. Lhotka, d. Kloboučky, e. Mitrov, f. Lhotka, g. Šeborovice, h. Vyzovice, i. Rakousy, j. Stará Ves.

ad E. (Zachované části zaniklých středověkých plužín v **lesích**, bez možnosti interpolačního odhadu částí v dnešních polích): 1. Dvorce: 130 ha, 2. Lůčka: 111 ha, 3. Novošice: 108 ha, 4. „Svinovy“: 69 ha, 5. Hrádek: 55 ha, 6. Lhota u Březiny: 49 ha, 7. neznámá ZSO u Vaňkouše: 40 ha, 8. Podolí: 39 ha, 9. Budonice: 29 ha, 10. Maršín: 15 ha, 11. Chmelík: 10 ha, 12. Gadšina: 10 ha, 13. Típeček: 5 ha.

Celkem **670 ha**

ad. F. (Rozloha zaniklé středověké plužiny, kterou je třeba doplnit dalším průzkumem): 1. Mojetín(ek): 70 ha, 2. „Břízov“: 42 ha:

Celkem **112 ha**

ad G. (Zaniklé středověké plužiny, které jsou zcela zaujaté do dnešní plužiny): 1. Beňátky, 2. Harbechy, 3. Jablonsko, 4. Lhota Skalakovská, 5. Lipina, 6. Sokolí, 7. Střilinsko.

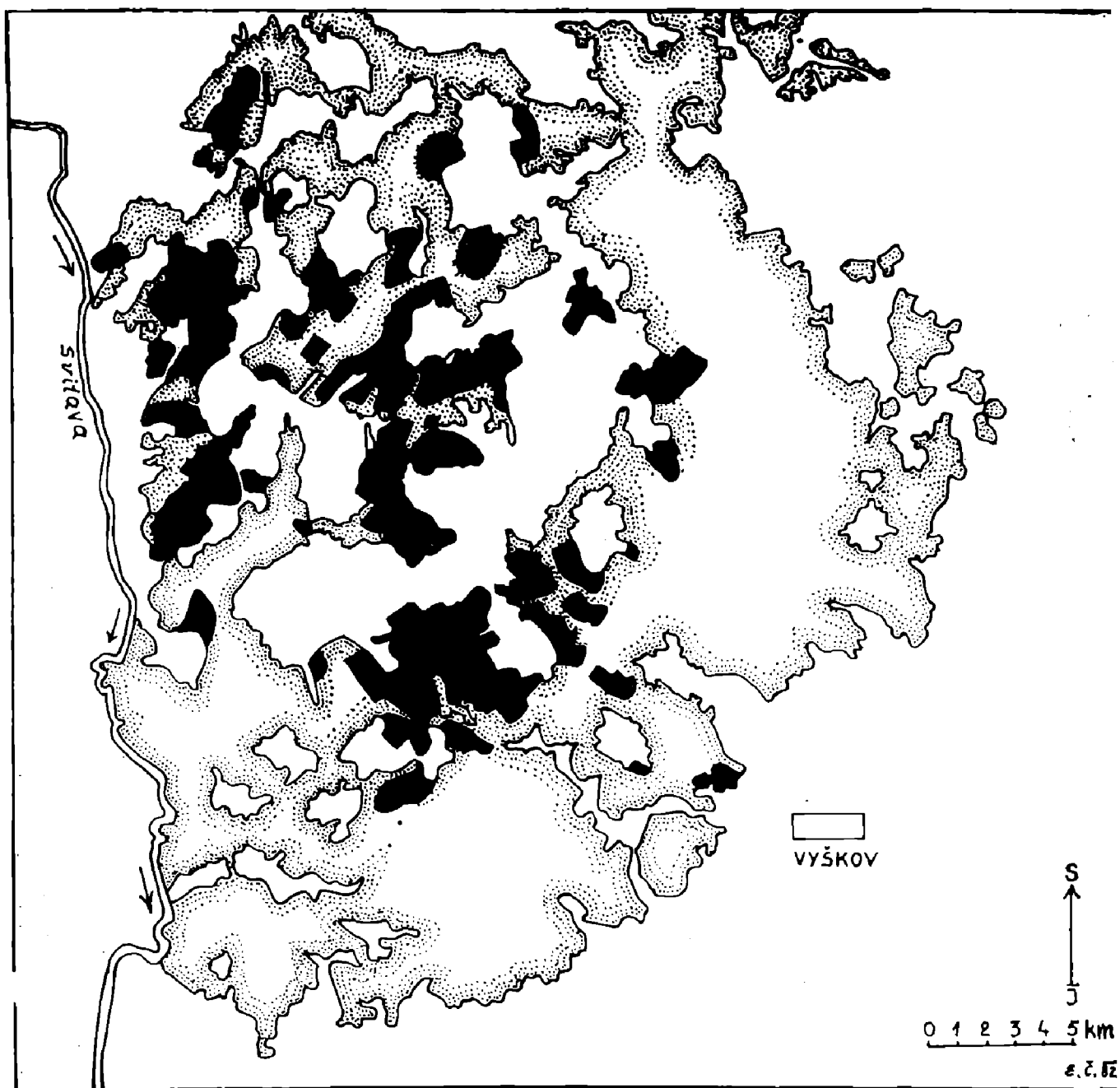
ad H. (Zaniklé části plužín dnešních 22 osad): 1. Ruprechtov: 150 ha, 2. Lipovec: 146 ha, 3. Senetářov: 135 ha, 4. Petrovice: 85 ha, Kuničky: 83 ha, 6. Bukovinka: 81 ha, 7. Šošůvka: 67 ha, 8. Karolín: 50 ha, 9. Těchov: 48 ha, 10. Kotvrdovice: 40 ha, 11. Rozstání: 40 ha, Velenov: 38 ha, 13. Žďár: 35 ha, 14. Lhota Ropotina: 33 ha, 15. Vilémovice: 30 ha, 16. Holešín: 20 ha, 17. Hrádkov: 15 ha, 18. Ježkovice 15 ha, 19. Sloup: 15 ha, 20. půl Podomí: 12 ha, 21. Žďárná: 10 ha, 22. Krasová (Rogendorf): 4 ha

Celkem **1152 ha**

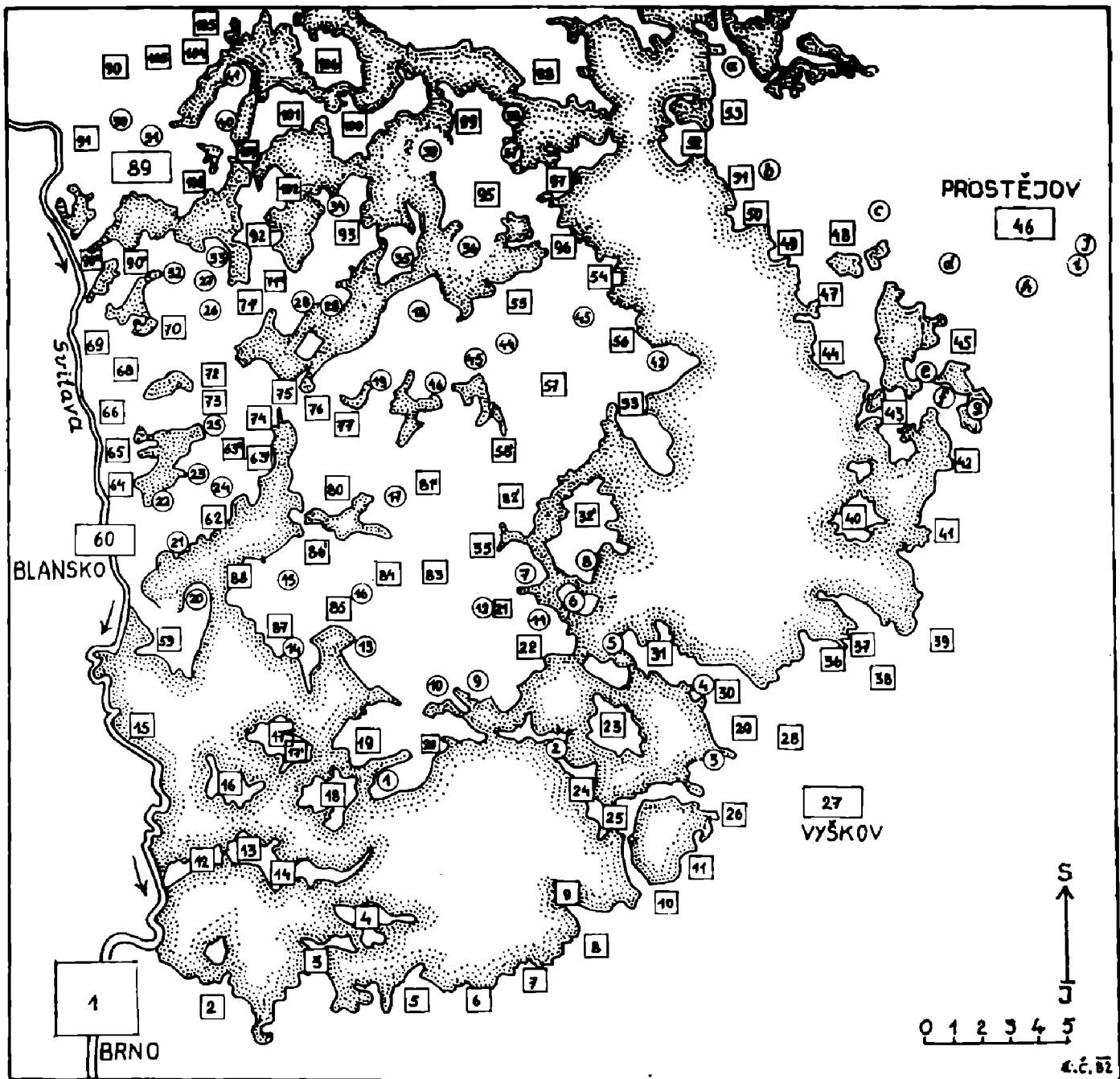
Vyhodnocením vzájemných vztahů mezi jednotlivými skupinami docházíme k následujícím závěrům:

1. Celková plocha 25 zaniklých středověkých plužín, které se zachovaly **vcelku** nebo u nichž **interpolací** lze provést jejich **úplnou** rekonstrukci
(= A + B + C = 2045 ha + 1973 ha + 421 ha) = **4439 ha**
2. Průměrná plocha jedné středověké plužiny
(= 4439 : 25) **177,56 ha**
Největší plocha zaniklé středověké plužiny (Bystřec) **385 ha**
Nejmenší plocha zaniklé středověké plužiny (Polom a Ovčinec) **54 ha**
3. Celková plocha zaniklých plužín ZSO, jejichž stopy jsou dochovány v dnešních lesích (tedy bez interpolačních doplňků)
(= 2045 ha + 1434 ha + 315 ha + 355 ha + 670 ha + 112 ha) **4931 ha**
4. Celková plocha zaniklých částí plužín dnešních osad **1152 ha**
5. Celková plocha všech v lesích dochovaných zaniklých plužín
(= 4931 ha + 1152 ha) **6038 ha**

Zaznamenáme-li do dnešní mapy našeho regionu plochy zaniklých plužín nebo jejich částí, pokud se jejich stopy uchovaly v lesních prostorách, dosta-

Obr. 2. Mapa zkoumaného regionu Drahaně vrchoviny I s rozlohou lesů v současné době. Plochy vyznačené černě představují zaniklé středověké pláňiny nebo jejich části, dnes pokryté lesem.

Obr. 3. Obrázek studovaného regionu Drábské vrchoviny na počátku 15. století před husitskými válkami, kdy ještě nedošlo k hromadnému zanikání osad a jejich pluin. (Vypracováno se zaměřením na rozlohy lesů.) Na mapce nejsou vyznačeny osady založené v 18. a 19. století.

neme obraz studované krajiny, odpovídající stavu lesů v době vrcholného osídlení, tj. v údobí 13. a takřka celého 14. století. Vzhledem k dnešní situaci je patrný nápadný ústup lesů v době vrcholného osídlení.

Terénní změny — pokud se týče lesního krytu — zvláště vyniknou, jestliže se při vyměřování plužin a lesů zaměříme jen na ty dnešní územní katastry, v jejichž lesních prostorách se nalézají zaniklé plužiny, a to celé, nebo i jen části. Takovýchto územních katastrů je v našem regionu 45 a zaujímají plochu 39 367 ha. Jsou to následující územní katastry:

O b e c	Celková plocha katastru ha	Bezlesá půda ha	Les ha
1. Bukovinka	847	194	663
2. Buková	1 350	500	850
3. Drahamy	1 628	613	1 015
4. Doubravice	1 430	576	853
5. Drnovice	1 430	576	853
6. Hartmanice (Niva)	1 163	663	500
7. Housko	705	97	608
8. Holštejn	646	135	511
9. Hrádkov	300	100	200
10. Holešín	304	161	143
11. Jedovnice	1 391	730	661
12. Ježkovice	1 297	300	995
13. Karolín	307	104	203
14. Kotvrdovice	557	383	174
15. Krásensko	1 280	380	900
16. Krasová (Rogendorf)	400	117	283
17. Kuničky	425	115	310
18. Lhota Horní	485	118	367
19. Lhota Rapotina	616	300	316
20. Lipovec	1 080	670	410
21. Luďkov	400	210	190
22. Němčice	750	350	400
23. Olomučany	1 523	320	1 203
24. Petrovice	496	230	266
25. Podomí (dnešní)	547	155	392
26. Protivanov	1 785	982	803
27. Ráječko	500	350	150
28. Molenburk	518	313	205
29. Ruprechtov	1 105	510	595
30. Rychtářov	1 885	380	2 505
31. Rozstání-Baldovec	1 618	892	726
32. Senetářov	1 372	410	962
33. Sloup	760	145	615
34. Suchdol	520	170	350
35. Šošůvka	440	210	230
36. Těchov	890	265	625
37. Újezd u Boskovic	1 351	350	1 001
38. Vavřinec	305	260	45
39. Vážany	487	255	232
40. Velenov	740	210	530
41. Veselice	400	120	280
42. Vilémovice	550	392	158
43. Žďár	512	331	181
44. Žďárná	1 025	460	565
45. Hostěnice	1 929	165	1 764
Celkem na dnešních 45 územních katastrech	39 367 ha	15 142 ha	24 225 ha

Srovnání rozloh středověkých lesů a plužin s rozlohou dnešních lesů a bezlesé půdy ve zkoumaném regionu 45 osad (39 367 ha = 100 %) je provedeno v následující tabulce:

	Dnešní situace	Situace ve 13.—15. stol.	Přírůstek vzhledem k dnešku	Úbytek vzhledem k 13.—15. st.
Celková plocha lesů	24 225 ha = 61,53 %	24 225 ha — 6 083 ha 18 142 ha = 46,08 %	15,45 %	
Celková plocha bezlesé půdy	15 142 ha = 38,46 %	15 142 ha + 6 083 ha 21 225 ha = 53,91 %		15,45 %
Celkem	39 367 ha = 100 %	39 367 ha = 100 %		

Z tabulky je patrné, že v regionu 45 územních katastrů přibylo od konce středověku do dnešní doby 15,45 % lesní půdy na konto bezlesé půdy, z níž daleko největší část zaujímá dnešní plužina. Kdybychom však za procentuální základ nebrali celkovou plochu katastrů, ale celkovou plochu středověkého lesa ve zmíněném regionu (= 18 142 ha = 100 %), pak přírůstek lesů do dnešní doby činí **33,52 %**! Tento přírůstek vznikl ze 27,17 % zalesněním plužiny zaniklých středověkých osad a z 6,35 % zalesněním částí plužin nadále existujících osad. — Plužiny a jiná bezlesá půda zaujímají dnes oproti dřívějším 53,91 % jen **38,46 %** veškeré katastrální půdy.

Tento posun ve prospěch lesů platí pro kolonizační oblast Dražanské vrchoviny. Neplatí s výjimkou úseku Blansko-Boskovice pro pásmo svažitého okrajů Dražanské vrchoviny, které bylo jen velmi řídko osídleno kolem některých přístupových cest. Jeho většinou souvislý mohutný lesní kryt nedoznal od kolonizační doby prakticky žádných změn.

Vysoké procento vymýcených lesů při skončení kolonizace mělo pro krajinu ve vyšších polohách Dražanské vrchoviny negativní ekologické důsledky. Týkaly se vlhkosti ovzduší, větrnosti, rychlejšího tání, častých záplav, splachování orné půdy, vysušování půdy, zanášení potoků a rybníků. Zvětšení zalesněných ploch krajiny v důsledku zanikání osad a jejich plužin vedlo k ekologickému ozdravení krajiny. Z tohoto aspektu se nám nemusí jevit zanikání osad na Dražanské vrchovině v tak tragickém světle, jak jsme si dosud představovali.

Otázka zaniklých středověkých plužin na Dražanské vrchovině není touto prací dořešena. Mezi napsáním tohoto článku a korekturou objevil autor další zaniklé plužiny v jižním okrajovém pásmu lesů Dražanské vrchoviny.

Zusammenfassung

Das Verhältnis zwischen dem abgekommenen Ackerboden und der Ausdehnung der Wälder auf dem Hochland Dražanská vrchovina im Zeitalter des hohen Mittelalters

In der Zeit vor der großen Kolonisation war das Hochland Dražanská vrchovina nur spärlich besiedelt. Im Zuge der Kolonisation kam es jedoch zu einer sehr dichten Besiedlung, abgesehen vom breiten Gürtel der abschüssigen Hänge des Hochlands. Im 15. und in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts begannen zahlreiche Siedlungen der relativ überbevölkerten Hochlandsregion zu veröden. Insgesamt sind 47 und eine halbe Siedlung untergegangen, der Wüstungsquotient betrug 40,67 %.

Mit dem Abkommen der Ortschaften gingen auch ihre Ackerfluren ein. Ein Teil wurde vom Wald bedeckt, der ihre Spuren bis auf den heutigen Tag „konserviert“ hat. Teile mancher abgekommenen Ackerfluren wurden an weiterbestehende naheliegende Ortschaften angeschlossen, was auch mit einigen kompletten Ackerfluren geschehen ist. Interessanterweise ist es auch bei manchen bisher existierenden Siedlungen zum Abkommen und der Bewaldung bestimmter Teile ihres ehemaligen Ackerbodens gekommen.

Im Zuge der kartographischen Erfassung ganzer abgekommenen Ackerfluren in Wäldern und ihrer Reste (ebenfalls in Wäldern) haben wir festgestellt:

1. Das durchschnittliche Ausmaß des mittelalterlichen Ackerlands der abgekommenen Siedlungen betrug 177,56 ha; Maximum 385 ha, Minimum 54 ha.
2. Die Gesamtfläche der 25 abgekommenen mittelalterlichen Ackerfluren, die im ganzen erhalten blieben oder bei denen eine Gesamtrekonstruktion möglich war, betrug 4 439 ha.
3. Die Gesamtfläche der Teile abgekommenen mittelalterlicher Ackerfluren in Wäldern betrug 670 ha.
4. Die Gesamtfläche der abgekommenen Ackerfluren der heutigen Siedlungen beträgt 1 152 ha.
5. Die Gesamtfläche aller in Wäldern erhalten gebliebenen abgekommenen mittelalterlichen Ackerfluren (d. h. auch ihrer Teile) beträgt 6 038 ha.
6. Die Gesamtfläche der Wälder in der Region der heutigen 45 Grundkataster auf dem Hochland Dražanská vrchovina, die eine Fläche von 39 387 ha (= 100 %) vorstellt, umfaßt 61,53 %, während dieser Anteil nach Beendigung der Kolonisation nur 46,08 % ausmachte. Das bedeutet, daß infolge des Abkommens der Ackerfluren (bzw. Siedlungen) der prozentuelle Anteil des Waldes in der untersuchten Region um 15,45 % gestiegen ist. Hätten wir als prozentuelle Basis nicht die Gesamtfläche der Region gewählt, sondern die Gesamtfläche des mittelalterlichen Waldes (18 142 ha = 100 %), würde der Zuwachs der Wälder bis heute 33,52 % des Waldbodens betragen.
7. Ackerfluren und anderer waldfreier Boden umfassen heute in der erwähnten Region gegenüber den früheren 53,91 % nur 38,46 % des gesamten Katastralbodens.
8. Schlußfolgerung: der hohe Prozentsatz der infolge der Kolonisation der untersuchten Region ausgeholzten Wälder hatte für die Landschaft der höheren Lagen des Hochlands Dražanská vrchovina negative ökologische Folgen. Wir leiten ab, daß die wesentliche Ausweitung bewaldeter Flächen infolge des Abkommens von Siedlungen und ihrer Ackerfluren in den Endphasen des Mittelalters zur ökologischen Gesundung der Landschaft geführt hat.
9. Es wäre empfehlenswert, diesen „Prozeß“ sowohl in anderen höher gelegenen Landschaften, als auch in niedrigeren und ebenen Lagen zu untersuchen.

